

УДК 316.61:32:17.022.1

О. М. Березенська

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ І ВТІЛЕННЯ СИСТЕМИ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ НА НАЦІОНАЛЬНІЙ ОСНОВІ

У статті, проаналізовано сутність, особливості, етапи та умови політичної соціалізації особистості як способу формування самостійного, відповідального, соціально активного суб'єкта політичного процесу з чітко визначеними інтересами та ідеологічними орієнтаціями. Робиться спроба довести, що соціалізація особистості в умовах модернізації українського суспільства сприяє формуванню і втіленню системи політичних цінностей на національній основі.

Ключові слова: соціалізація особистості, політичні цінності, політична культура, політична свідомість, національна ідентичність.

В сучасному українському суспільстві особливо гостро постала проблема наукового дослідження духовних основ політики. Дослідники відзначають, що наше суспільство є перехідним і в ньому відбуваються такі суперечливі процеси, як переоцінка і девальвація колишніх цінностей, що призводить до дезорієнтації суспільства, деформації політичної свідомості, порушення спадкоємності поколінь. Все це потребує особливої уваги суспільства до проблем підготовки людини брати активну участь у політичному житті.

У цьому сенсі помітно зростає інтерес до вивчення людини як особистості, її самоцінності, формування її суджень, оцінок, світогляду, уявлень про бажане та небажане, цілей, виникнення нової системи пріоритетів, цінностей та норм соціально-політичного співжиття. «У цих умовах політична соціалізація, яка є важливою складовою частиною загального процесу соціалізації, стала однією з актуальних соціальних проблем. Від правильності й ефективності її розв'язання залежить не тільки морально-етичний стан суспільства, але і його спокій та політична стабільність» [2, с. 3].

Політична соціалізація особистості (від. лат. *Socialis* — суспільний) — це свідомий процес засвоєння політичних норм, знань, цінностей, особливостей політичної культури й національної ментальності, що надає можливості індиві-

дові функціонувати як повноправному членові суспільства. Власне, поняття «соціалізація» запровадили у вжиток наприкінці XIX століття вчені-соціологи Ф. Гіддінс та Г. Тард, розуміючи його як «процес розвитку соціальної природи людини», «формування особистості під впливом соціального середовища» [5, с. 168]. В 50-60-ті роки XX століття західні соціологи та політологи запровадили у політичну науку поняття «політична соціалізація». Серед найвідоміших теорій політичної соціалізації називають:

- ролеву теорію, розробниками якої є Р. Ліптон, Т. Парсонс; зазначені вчені розглядали процес політичної соціалізації як тренування індивіда під час виконання ним тих чи інших політичних ролей;
- бігевіористську теорію, що досліджує політичну соціалізацію як процес становлення індивідуальної політичної свідомості на основі успадкованих (В. Скіннер) або соціально набутих (А. Маслоу, Р. Уотерс, Р. Лейн) цінностей та емоцій;
- психоаналітичну, яка пов'язує політичну соціалізацію з аналізом підсвідомих та ірраціональних мотивів політичної поведінки (Е. Еріксон, Е. Фромм).

Політична соціалізація передбачає всебічне включення громадянина в систему політичних відносин, що забезпечує йому вміння орієнтуватись у політичному просторі й виконувати в ньому певні владні функції. Необхідною умовою засвоєння індивідом політичних цінностей і стандартів, правил поведінки є добровільність цього процесу, формування позитивної психологічної установки, неприпустимими є силові методи нав'язування політичних поглядів, моделей поведінки, ставлення до існуючої влади. В Україні від початку 90-х років така установка формується через зміни в системі освіти, які зводяться «до намагання трансформувати цю систему, адаптувати її до потреб суверенної держави й інтегрувати в міжнародне освітнє середовище» [4, с. 131].

У процесі соціалізації індивід засвоює основні політичні цінності, норми, ідеали, політичний досвід суспільства, тим самим забезпечуючи відтворення й функціонування політичної культури суспільства. Під впливом цього процесу формується політична свідомість, необхідна для подальшої політичної діяльності, становлення громадянина та його громадянської позиції, створюється внутрішній план його життєдіяльності. Отже, політична соціалізація передбачає формування політичної позиції індивіда, в поняття якої включаються: «емоційне ставлення до політичних явищ і процесів;

переконання щодо політичних явищ, системи політичних цінностей; схильність до політичної діяльності» [7, с. 69].

Процес політичної соціалізації відбувається паралельно зі з'ясуванням молодою людиною своєї етнічної та національної ідентичності. Зростання етнічної свідомості зумовлює формування таких позитивних цінностей як патріотизм, толерантність, терпимість, стабільність, злагода. «Національна ідентичність це не вроджена риса народу, а результат суспільного виховання. У поєднанні з етнічною ідентичністю вона може перетворитися на рушійну силу суспільно-політичних перетворень» [4].

Дослідження процесу соціалізації особи передбачає врахування не лише вікових особливостей, а й використаних джерел політичної інформації. Достовірна, правдива інформація про політичні події, суспільні проблеми, яку вчасно отримує людина, забезпечує створення у неї стійких, самостійних поглядів на основі вибору, можливості для аналізу отриманих даних, а вони, своєю чергою, формують громадську думку, що впливає на рішення політичної влади тієї чи іншої держави. Про своєчасне забезпечення громадян інформацією має дбати в першу чергу обрана ними й залежна від них влада. «Кожна держава сильна своїми громадянами, їхнім почуттям власної гідності, усвідомленням своїх прав і обов'язків, здатністю їх захищати, довірою до влади. Демократичність політичного ладу в державі значною мірою визначається станом політичної культури людей, шануванням ідеалів свободи, справедливості, порядку» [9, с. 156].

У процесі політичної соціалізації в індивіда формується також певна політична позиція, що передбачає емоційне ставлення до політичних явищ і процесів, переконаність щодо їхнього розуміння, підтримку окремих гілок влади, політичних сил, партій, об'єднань, профспілок, засвоєння системи політичних цінностей. Формування зрілої особистості з активною життєвою позицією, на думку М. Головатого, і є кінцевою метою соціалізації [1, с. 91]. Політична позиція індивіда виявляється в його політичній діяльності та поведінці. Саме активне включення індивіда в політичну діяльність, застосування на практиці отриманих знань та навичок дає можливість стверджувати про успішність його політичної соціалізації. Критерієм цієї успішності, як зазначають Ю. Загородній, В. Курило, С. Савченко, виступають також ступінь політичної інформованості особистості, її компетентності, свідомість, активність, рівень сформованості навичок і вмій політичної діяльності, оволодіння суб'єктивним політичним досвідом.

Процес соціалізації є безперервним, триває до кінця життя людини. У процесі засвоєння одних політичних цінностей, традицій, ідеалів, зразків поведінки людина втрачає інші, тому рівень політичної соціалізації дослідники визначають, як змінний. На соціалізацію особистості впливають багато політичних чинників (держава, політичні партії та рухи) та неполітичних (сім'я, дошкільні заклади, школа, армія, церква, трудові колективи, неформальні групи, ЗМІ), які, включаючи молоду людину в систему суспільно-політичних відносин, готують її до засвоєння існуючих у суспільстві норм, цінностей політичної культури, вироблення на їх основі власної політичної і громадянської позиції, спрямовують її політичну поведінку. Морально-ціннісні орієнтації, сформовані в ранньому віці особистості не тільки системою виховання й відповідним політичним кліматом у державі, як правило, є визначальними у поведінці людини упродовж всього її свідомого життя [10].

Зазначені чинники називають агентами або інститутами соціалізації, тобто системою спеціально створених або таких, які склалися природно, установ та органів, функціонування яких спрямоване на розвиток індивідів, вдосконалення їх знань та навичок, насамперед через освіту й виховання. В розвиненому, стабільному суспільстві інститути соціалізації залишаються стійкими, взаємопов'язаними, підтримують усталені традиційні соціальні зв'язки. Сучасні вітчизняні вчені стверджують, що процес політичної соціалізації є сукупністю стихійних і цілеспрямованих дій, об'єктом яких виступають політичні явища, люди, засоби, які, у кінцевому підсумку, визначають рівень політичної культури, політичної свідомості, політичної обізнаності й політичної активності людини [3, с. 267].

Традиційно виділяють два основні шляхи політичної соціалізації. Перший передбачає трансляцію політичного досвіду, стандартів, норм, ідеалів політичної культури від покоління до покоління в процесі сімейного виховання, навчання в школі, вузі, через засоби масової інформації. Такий шлях соціалізації забезпечує передачу досвіду, політичної культури від старшого покоління молодшому, забезпечуючи при цьому стабільність та наступність. Другий шлях надає можливість отримання політичних знань із власного досвіду. Це передбачає включення об'єкта соціалізації в політичну діяльність, його участь у політичному житті країни. Дослідження останніх років показують, що активність цього процесу особливо зростає в період соціальної, політичної, економічної нестабільності суспільства.

Сучасні дослідники виділяють чотири основні етапи у процесі соціалізації індивіда:

- рання або первісна соціалізація (від народження до вступу до школи);
- вторинна політична соціалізація (період навчання в школі);
- соціальна зрілість (період трудової діяльності);
- завершення життєвого циклу (від припинення трудової діяльності в межах офіційної організації до смерті) [11, с. 175].

Усі зазначені етапи соціалізації взаємопов'язані, залежать від успішності попередніх етапів, мають свої завдання, які реалізуються у відповідний проміжок часу, формуючи систему знань, навичок особистості. Перший етап ставить за мету ідентифікацію особистості з певною політичною спільнотою (державою, нацією). В період вторинної політичної соціалізації людина особливо активно засвоює специфічні політичні знання, уміння. На цьому етапі формується почуття патріотизму, засвоюються такі цінності, як відповідальність і справедливість. Періоду соціальної зрілості повинні відповідати активна участь індивіда в політичному житті країни, виконання різноманітних політичних ролей (виборця, політичного діяча, опозиціонера тощо). Припинення активної політичної діяльності, заміна її пасивними формами інтересу до політики є характерною для етапу завершення трудової діяльності.

Значне місце в період ранньої або первинної соціалізації індивіда відіграє сім'я, її традиції, оскільки саме в родині закладаються основи політичних поглядів, ідеалів. Батьки формують правила політичної поведінки на основі власного прикладу, а також політичні переконання, політичну позицію, висловлюючи свої погляди на стан справ у суспільстві, на перебіг певних політичних подій. Іноді ці погляди залишаються орієнтиром для людини упродовж всього життя. Важливо враховувати вплив соціального походження та оточення людини, економічні умови існування.

Вплив сім'ї дещо послаблюється в період відвідування дитиною школи. Підлітковий вік характеризується кризою ідентичності. На цьому етапі дитина знайомиться з цінностями, нормами, традиціями суспільства, набуває первинного досвіду практичної діяльності, беручи участь у діяльності дитячих організацій, неформальних груп, відбувається соціальне самовизначення. Значний вплив на процес соціалізації підлітків справляють групи ровесників, в колі яких

формується й виражаються власні погляди, думки, змінюються або посилюються політичні позиції, які були сформовані в родині. Окреме місце посідає релігія у вихованні та формуванні особистості. З церквою віруючі пов'язують свої внутрішні прагнення, надію на подолання бездуховності суспільства, моральне виховання молоді, формування в неї патріотизму, терпимості, доброчесності, порядності.

Радикальні зміни, які відбулися в свідомості людей старшого покоління, руйнування попередньої системи цінностей та установок, пріоритетів та цілей вплинули на формування світогляду молоді. За таких умов сучасні дослідники називають проблему соціалізації молоді людини однією з актуальних соціальних проблем. Держава формує молодіжну політику, яка спрямована на створення оптимальних умов для найповнішого та всебічного соціального розвитку молоді. «Розвиток кожного молодого покоління відбувається на фоні і в руслі загальних тенденцій цивілізаційного поступу, розвитку конкретного суспільства, як перехід молоді людини з одного якісного стану до іншого, якому відповідають зміни її правового статусу, соціально-економічного становища, способів залучення до соціальної структури, характеру життєдіяльності тощо» [5, с. 12].

Необхідно підкреслити, що в сучасних умовах демократизації суспільства гостро постала проблема підвищення рівня освіти, зокрема зростає значення гуманітарної освіти, змінюються її зміст, форми та методи. Сьогодні ставить перед вищою школою нові завдання, які пов'язані з розвитком культурно-освітнього рівня суспільства, відповідністю змісту освіти міжнародним демократичним стандартам, адаптацію до них сучасних педагогічних технологій, методів та підходів. Разом із тим актуальним та першочерговим залишається реалізація в процесі професійної підготовки майбутніх спеціалістів виховної функції освіти. Сучасні українські вчені С. Походенко і М. Катаєва, зокрема, визначають «виховання лідера, як найактуальніше педагогічне завдання», оскільки така людина може самостійно приймати зважені рішення як політичний суб'єкт, має активну політичну позицію [10, с. 5-6].

Важливим чинником гуманізації суспільства, як зазначає В. Горбатенко, виступає громадянська освіта, яка «сприяє життєвій необхідності демократії для людини, робить її незворотною». Вона покликана не лише формувати у населення розуміння суспільних завдань, а й утверджувати свідому громадянську позицію людини, забезпечувати вимогу індивіда бути почутим і потрібним суспільству [2, с. 2].

Саме така освіта надає можливість виховання активного громадянина з чіткою громадянською позицією, впевненого у майбутньому, готового до змін. Реформування системи освіти надає шанс Україні бути залученою до глобального освітнього простору, за умов урахування та гармонійного поєднання демократичних цінностей з комплексом традицій, базових цінностей українського суспільства.

Високий рівень політичної соціалізації людини передбачає значний рівень політичної культури. Ця думка підтверджується дослідженнями сучасних вчених, що відзначають підвищену увагу, яку надають політичній соціалізації у стабільних суспільствах з високим рівнем політичної культури, суспільних відносин. У процесі політичної соціалізації індивіда засвоюються елементи національної культури, формується його національна самосвідомість, усвідомлення себе, як частини своєї нації, ідентифікації себе зі своїм народом. Отже, особистість залучається до безперервного процесу передачі суспільного досвіду. Передача політичних і правових знань, цінностей, ідеалів, правил політичної поведінки здійснюється керовано, під контролем держави, яка має дбати про рівень політичної культури своїх громадян. Це передбачає створення системи політичного виховання, мета якого полягає у становленні політично активного, відповідального громадянина, з певним набором особистісних якостей, позитивним ставленням до існуючого суспільно-політичного устрою держави.

Сьогодні, коли Україна іде нелегким шляхом трансформації суспільства, переоцінки цінностей, перегляду минулих пріоритетів та ідеалів соціально-політичної сфери, виникли значні труднощі в масовій свідомості, що порізному виявляються: від апатії, аполітичності, розгубленості до виникнення екстремістських настроїв, зневіри та розчарування «в усьому новому». Соціологічні дослідження останніх років виявили, що найбільш вразлива, соціально незахищена група населення — молодь, яка ще не мала соціально-позитивного досвіду, має досить полярні політичні цінності, не отримала уявлення про правила політичної поведінки й навичок політичної діяльності, а, отже, не засвоїла основ політичної культури. М. Перепелиця, вивчаючи проблему державної молодіжної політики, пропонує соціальний портрет нинішнього молодого покоління:

- люди, які здебільшого підтримують процеси формування демократичної незалежної держави, ринкові перетворення, відродження України;

- покоління, яке вимагає більш конструктивних і динамічних кроків на шляху розвитку суспільства;
- покоління, яке визнає цінність освіти, високої кваліфікації, професіоналізму та вірить у власні сили;
- генерація радикальних людей, які вимагають реальних дій, а не обіцянок [5, с. 15].

Труднощі у формуванні нової парадигми потребують детального вивчення і врахування досвіду країн з розвинутою демократією, які вже пройшли етап трансформації. Досвід таких країн засвідчує необхідність підтримки процесу політичної соціалізації з боку держави, яка повинна бути безпосередньо зацікавленою у формуванні активної молоді людини з чітко визначеною життєвою позицією. Така підтримка передбачає створення державної молодіжної політики, яка реалізується в системі соціальної роботи серед молоді, що забезпечує належні умови для соціальної орієнтації та самореалізації молоді як в інтересах суспільства, держави, так і у власних інтересах, за умов обов'язкової участі у ній молоді та молодіжних організацій. Результатом молодіжної політики держави є створення необхідних умов, надання достатніх гарантій для соціального становлення і саморозвитку, самореалізації молодого покоління. Наслідками такої молодіжної політики будуть активні дії майбутнього покоління в процесі розвитку суспільства, адаптація його до можливостей громадянського суспільства. «Соціальна робота з молоддю здійснюється в двох основних напрямках: з одного боку, як соціальне піклування, надання різних видів соціальної допомоги окремим незахищеним категоріям молоді, а з іншого боку — це соціальна діяльність, цілком спрямована на розкриття творчого потенціалу молоді й формування у неї «імунітету» до різних негативних явищ» [1, с. 120].

Розробка державної молодіжної політики передбачає знайомство з досвідом розвинених демократичних країн, але з урахуванням характерних особливостей, конкретних умов певної місцевості, регіону. Також, необхідно зазначити, що зміни в суспільстві накладають відбиток на формування молодіжної політики, та й сама молодь як об'єкт такої політики, за об'єктивними причинами, постійно змінюється. Це призводить до постійних змін напрямів, пошуку нових форм та методів здійснення впливу держави на підростаюче покоління. В Україні формування державної молодіжної політики відбувається на тлі суспільно-політичної, економічної, духовної нестабільності, відсутності досвіду позитивної та ефективної загальнодержавної молодіжної політики. На думку М. Перепелиці, процес фор-

мування і реалізації регіональної державної молодіжної політики ускладнюється низкою чинників, які характерні для України перехідного періоду:

- вкрай низьким рівнем матеріальної забезпеченості значної частини молоді, зниженням доступності для неї основних соціальних послуг, невпевненістю у майбутньому, що породжує песимізм, знижує суспільну активність молодого покоління;
- низькими, особливо у віддалених регіонах, стартовими можливостями юнаків і дівчат для ефективного входження в повноцінне доросле життя, зокрема, низьким рівнем освіти та професійної кваліфікації, що не відповідають вимогам ринкових реформ;
- відсутністю у суб'єктів регіональної державної молодіжної політики, насамперед у органів державної влади, фінансово-матеріальних ресурсів, необхідних для провадження цієї специфічної діяльності;
- надто частою організаційною перебудовою органів державної влади та управління, безпосередньо відповідальних за молодіжну політику, послаблення їхнього авторитету серед молоді;
- малою кількістю молодіжних організацій, особливо у віддалених районах, незначною їх чисельністю, невисоким авторитетом серед широкого загалу молоді [5].

Одним із пріоритетних напрямків у вирішенні існуючих проблем перехідного суспільства є створення системи політичної освіти та виховання, що забезпечує передачу політичного досвіду, моделей політичної поведінки, знайомство з досвідом інших країн, адаптацію його до національних традицій. На ефективність державної молодіжної політики можна розраховувати за умов активної та відповідальної позиції самої молоді, яка створює молодіжні організації, групи. Перед державою та суспільством, стоїть завдання забезпечення свободи особистості для ефективної, незалежної реалізації властивих їй якостей, здібностей в процесі суспільно-політичної діяльності, формування нової ціннісної парадигми на основі загальнолюдських, демократичних пріоритетів на національній основі. Політична діяльність молоді, використання її потенціалу, енергії у вирішенні соціальних, економічних, правових, політичних проблем, бажань у конструктивних змінах на краще забезпечить Україні створення політичної еліти нового зразка, гарантуватиме стабільність курсу реформ на шляху творення правової, демократичної, соціальної держави.

Підсумовуючи, зазначимо, що пошук нових шляхів подолання зазначених негараздів, які виникли в процесі трансформації політичної культури, повинен базуватися на необхідності створення стійкої, диференційованої системи політичних суспільно-позитивних цінностей, які відповідали б уподобанням громадян, історичним реаліям та сприяли б створенню демократичного суспільства. Об'єднати цінності в єдину стійку систему може допомогти орієнтація на стрижневі (системотворчі) цінності. Одним із пріоритетів, які визнані в нашій державі, є створення умов для становлення громадянського суспільства. Таке суспільство потребує появи громадянина як самостійного суб'єкта, що усвідомлює себе членом суспільства, наділений певним комплексом прав і свобод, і водночас є відповідальним перед суспільством.

Список використаних джерел:

1. Головатий М. Ф. Політична психологія : навчальний посібник / М. Ф. Головатий. — К. : МАУП, 2001. — 136 с.
2. Горбатенко В. П. Громадянська освіта як чинник гуманізації суспільства / В. П. Горбатенко // Доба : науково-методичний часопис з історичної та громадянської освіти. — 2002. — №3. — С. 2-5.
3. Жабінець Н. В. Формування ціннісної парадигми постіндустріального суспільства / Н. В. Жабінець // Вісник академії праці і соціальних відносин федерації профспілок України. — К., 2002. — Вип. 2(15). — С. 232-233.
4. Загородній Ю. І. Політична соціалізація студентської молоді в Україні: досвід, тенденції, проблеми / Ю. І. Загородній, В. С. Курило, С. В. Савченко. — К. : Генеза, 2004. — 144 с.
5. Кіндратець О. М. Формування суспільства сталого розвитку: проблеми і перспективи : монографія / О. М. Кіндратець. — Запоріжжя : Видавництво Запорізької державної інженерної академії, 2003. — 383 с.
6. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. — Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004. — 488 с.
7. Пазенок В. Національна гідність як цінність культури // Віче. — 2002. — № 8. — С. 69-71.
8. Пробийголова Н. Особливості розвитку теорії політичної соціалізації / Н. Пробийголова // Політичний менеджмент. — 2004. — № 6 (9). — С. 88-95.
9. Сіленко А. О. Соціальна держава: тернистий шлях до визнання. Світовий досвід і перспективи України : монографія / А. О. Сіленко, В. А. Коляденко. — К. : ТЕС, 2002. — 375 с.
10. Скомаровський В. О. Забезпечення прав і свобод людини у процесі соціально-політичного реформування українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 /

В. О. Скомаровський ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2005. — 20 с.

11. Шейко О. С. Вічне та тимчасове у світі цінностей: молодіжний аспект / О. С. Шейко // Нова парадигма : журнал наукових праць. — К., 2005. — Вип. 41. — С. 173-180.

This article deals with the analysis of the nature, features, stages and conditions of the political socialization of personality as a means of self-responsible, socially active player in the political process with clearly defined interests and ideological orientations. The attempt to prove that personality socialization in the modernization of the Ukrainian society and promotes the implementation of political values on a national basis.

Key words: socialization of personality, political values, political culture, political consciousness, national identity.

Отримано 18.04.11

УДК 316.48(043.3)

Т. В. Білецька

ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДУМОВ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ПЕРІОДУ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті на основі емпіричних показників всеукраїнського моніторингового дослідження, проведеного в 1994-2004 рр. Інститутом соціології НАН України з'ясовуються і аналізуються групи факторів, що детермінували появу соціально-політичних конфліктів в сучасному українському суспільстві, зумовили їх природу та характер розвитку.

Ключові слова: соціально-політичний конфлікт, ескаляція конфлікту, аномія, соціальна напруженість, протестна активність, політична ефективність.

Соціально-політичні конфлікти є іманентними складовими соціального-політичного розвитку українського суспільства впродовж усього періоду його незалежності. Без сумніву, змінювалися джерела, фактори їх появи, мотиви, характер взаємодії учасників. За цей час сформувалося своєрідне конфліктогенне середовище, в якому навчилися співіснувати як політики, так і пересічні громадяни. Така тенденція насторожує, адже у сприйнятті кожного із нас конфлікт — явище деструктивне, наслідки якого здебільшого негативні. Водночас, вибудовуючи суспільство за принципами демократії, ми усвідомлюємо, що конфлікти є її обов'язковим компонентом. Не випадково на Заході давно вже стало аксіомою твердження про те, що свобода і демократія — це політика існування в конфлікті, це безперервний конфлікт.